

Runstenen vid Salsta

I södra delen av slottsparken kan man finna en större sten. För inte så länge sedan vältes den på sidan men man kan fortfarande skönja kors, inskription och årtal. Den runkunnige kan på stenens flata sida läsa följande text: jarl•auk•kopbr•bonþa•a•salistapum • raisti •stain • iftir • altfap̄kum

På nusvenska skulle texten ungefär lyda: Jarl och god bonde på Salsta reste stenen efter sina anfäder. Under texten finns ett kristet kors flankerat av bokstäverna C • GB respektive årtalet 1745.

Årtalet gör naturligtvis att vi genast drar slutsatsen att stenen inte är från vikingatid. Men även om det inte fanns något årtal skulle man nog datera stenen betydligt senare än vikingatid. Texten är visserligen ett försök att efterlikna de vikingatida texterna. Men runstenarna innehåller i allmänhet namnet på den som lät resa stenen. Framför allt skulle namnet på den som stenen restes över finnas med.

Stenen är inte heller särskilt väl huggen. Den saknar också de eleganta drakslingorna som finns på många av stenarna från vikingatidens slut. Men även under vikingatid fanns det ”runmästare” som inte var särskilt skickliga. Runtecknen är svåra att läsa. Lättaste sättet att kunna läsa stenen tydligt är nog att gå till den en mörk höstkvald och ta med sig ficklampan. I släpljuset från ficklampan framträder runorna tydligt.

Var stenen lika svårläst på 1700-talet? Ett möjligt indicium på detta är att Jonas Carl Linnerhielm som passerade den i mitten av maj 1787 inte har någon anteckning om stenen. Men han antecknade inte allt han såg och han kanske inte var så intresserad av runstenar. Runtexten kan nämligen ha varit väl synlig. Salstastenen kan möjligen i likhet med de vikingatida runstenarna ha varit målade så att i vart fall runtecknen var ifyllda med färg. Att de vikingatida runstenarna var målade vet man bl a eftersom en del stenar blev inmurade i kyrkväggarna med texten väl skyddad. På så sätt har färgen bevarats på några runstenar.

En kontroll i Svenskt Runordsregister som upptar alla ord i runinskrifter som finns registrerade ger besked om att förutom namnet Salsta åtminstone ett ord i runinskriften inte är känt på andra runstenar. Det gäller ordet altfap̄kum (þ betecknar ett läspande th-ljud som i engelskans father). Här skulle det nog ha stått en avledning på afi (färfar, morfar, vilket det intressant nog fortfarande heter på modern isländska), jämför ordet för stammoder, afaræiða. I Upplands Runinskrifter avfärdas också runinskriften på Salsta med följande ord: ”Någon verklig runsten finnes här icke, men väl en sten med runor från senare tid”.

Man bör emellertid inte avfärda inskriften. Den har en intressant historia att berätta. Tre aspekter skall här tas upp.

Den första är att den som formulerade och högg in skriften hade för den tiden god kännedom om runstenar och hur inskriften brukade vara formulerad. Flera av de inhuggna orden är ”korrekt” stavade (någon Svenska Akademiens ordlista för runinskrifter fanns naturligtvis inte, så stavningsvarianterna var många, men stavningarna återspeglar det dåtida uttalet). Stenen vittnar alltså både om intresse för och kunskap om hur runinskrifter brukade vara avfärdade. Det finns också ett antal runstenar både i Lena och i Tensta socknar, och den som for-

mulerade texten hade säkert gjort studiebesök till flera av dem.

Den andra aspekten är följande. Vem var det som lät hugga stenen, vem högg den och vilka var ”anfäderna”? På de vikingatida runstenarna finns det ofta uppgift både om den som betalade kalaset och om den runmästare som utförde själva arbetet. Vi känner till namnet på flera av de vikingatida runmästarna, men vem som högg stenen på Salsta vet vi inte. Däremot är det troligen Carl Gustaf Bielke som lät hugga stenen. Initialerna stämmer och han var vid denna tid ägare till Salsta.

Carl Gustaf Bielke, som var son till Nils Bielke den yngre, levde mellan åren 1683 och 1754. Efter akademiska studier påbörjade han en militär bana där han slutade som generalmajor i kavalleriet. Under Karl XII:s krig var han mest selsatt med rekrytering och utbildning av trupp i Småland och Uppland, men han gjorde en viktig insats i samband med försvaret av Stockholm 1719. Samma år blev han diplomatiskt sändebud i Paris i ett försök att få de europeiska stormakterna att ingripa i kriget med Ryssland.

Han blev landshövding i Västernorrlands län 1727 där han bl a verkade för att förbättra landsvägarna. Vid denna tid omfattade länet även nuvarande Gävleborgs och Jämtlands län. Efter ett tiotal års tjänstgöring som landshövding blev han 1739 president i Statskontoret. Bielke var även politiskt engagerad i flera av frihetstidens riksdagar och tillhörde mösspartiet. Orden jarl och bonde anspelar antagligen båda på honom (det var alltså inte två personer som lät resa stenen). Bielke var ju både hög ämbetsman och kunde som storgodsägare även betecknas som ”god bonde”.

En ytterligare pusselbit är att Carl Gustaf Bielke var en framstående boksamlare. Han kompletterade det tidigare biblioteket på Salsta med en förnämlig samling 1700-talslitteratur samt en mycket fin handskriftssamling. Bielke hade alltså betydande kulturella intressen och uppförandet av runstenen ligger väl i linje med detta. Vid slutet av sitt liv skänkte Bielke boksamlingen till sin måg, Erik Brahe. Biblioteket kom därmed att överflyttas till Skokloster.

Vem syftar då ”anfädren” på? Här kan det naturligtvis vara fråga om samtliga förfäder inklusive den äldste kände medlemmen av släkten, riddaren, riksrådet och lagmannen Ture Kettilsson, död någon gång i början av 1300-talet. Men stens placering gör att det framför allt är två personer man kommer att tänka på, nämligen Nils Bielke den äldre och Nils Bielke den yngre, som ju båda lät uppföra slott på Salsta under 1600-talet. Men varför lät man hugga stenen just 1745 och vilket var sammanhanget? Detta är den tredje aspekten.

En möjlighet är att man på Salsta liksom på många andra håll i Sverige var orolig för landets framtid och ville knyta an till äldre traditioner. Det var bara några år sedan som revaschkriget mot Ryssland hade slutat i ett katastrofalt ne-

derlag. I krigets efterföljd hade Dalarnas bönder gjort uppror och tågat mot Stockholm där den stora daldansen hade utspelat sig.

En annan möjlighet är att stenen restes som ett utslag av intresset för landets forntid, jämför Carl Gustaf Bielkes stora kulturella intressen.

Bielke hade vidare som landshövding i Norrland varit starkt engagerad i vägfrågorna. En koppling mellan hans runsten och milstenarna är därför inte omöjlig. Milstenarna började placeras ut i samband med skjutsväsendets organisation från och med 1649. De stod vid de allmänna farvägarna och hade därmed en placering som var likartad runstenarnas.

En ytterligare möjlighet är att man helt enkelt tyckte att det var roligt. Stenen kan ha avtäckts i samband med en fest på Salsta. Den ena orsaken behöver naturligtvis inte utesluta den andra, det kan ha varit fråga om en kombination av flera motiv.

Bielkes runsten är inte unik. Det finns flera exempel på falska runstenar. En kan beskådas på gamla kyrkogården i Uppsala, en annan i Täby. Den senare stenen har bara några årtionden på nacken och var en födelsedagspresent till dåvarande ordföranden i Täby hembygdsförening, Sven Vingedal.

Salstastenen står liksom många av de äkta runstenarna inte på ursprunglig plats. Den stod först vid muren och ingången till

allén vid (den gamla) stora vägen mellan Uppsala och Österbybruk, mitt emot en gästgivaregård. Det var en värdig placering som anknöt till gammal runstenstradition. Stenarna stod nämligen ofta vid färdvägar där många människor passerade. Wera von Essen lät emellertid flytta den till dess nuvarande plats där den kom att bli ett centralt monument i Salstas hundkyrkogård.

Claes-Henric Siven

Lästips

För den som vill lära sig läsa runor och vill få en allmänorientering om runinskrifter är Sven B. F. Jansson: *Runinskrifter i Sverige* (Almqvist & Wicksell 1963 och senare upplagor) ett måste. Det är en utomordentligt intressant och välskriven bok.

I *Upplands runinskrifter* av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson finns detaljerad information om de olika runinskrifterna i Uppland. I del 4 (Uppsala 1953) finns mycket intressant att hämta om runristningarna i Lena och Tensta socknar.

Lena Petersons bok *Svenskt runordsregister*, institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, 1994, innehåller en förteckning över de ord som förekommer på svenska runstenar (med undantag av Gotland). Här återspeglas det språk som talades i Sverige för 1000 år sedan. Det är dock bara en del av orden. Intressant är att språket har ändrats så pass litet. Det går fortfarande att hjälpligt läsa runstenar, men man måste naturligtvis ha lärt sig runtecknen.